

PAPER DETAILS

TITLE: Âsik Pasa'nin Garibnâme'sine Göre Ulemâ

AUTHORS: Rauf Kahraman Ürkmez

PAGES: 481-504

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4238417>

Âşık Paşa'nın Garibnâme'sine Göre Ulemâ Scholars According to Âshiq Pasha's Gharibnâme

Rauf Kahraman ÜRKMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Asst. Prof., Zonguldak Bülent Ecevit University Faculty of Theology
Department of Turkish Islamic Literature
Zonguldak/Türkiye
rauf.urkmez@beun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-7001-6951

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : İnceleme Makalesi / Review Article
Geliş Tarihi / Received : 24.09.2024
Kabul Tarihi / Accepted : 08.10.2024
Yayın Tarihi / Published : 16.12.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık-December
Cilt / Volume: 11 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 481-504

Atıf / Cite as

Ürkmez, Rauf Kahraman. Âşık Paşa'nın Garibnâme'sine Göre Ulemâ. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 11/2 (2024), 481-504.

Doi: 10.33460/beuifd.1555509

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.
Authors publishing with the journal is licensed under the CC BY-NC 4.0 and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.

Öz: Âşık Paşa (ö. 733/1332), Türkiye Selçuklularının yıkılıp, Anadolu beyliklerinin fi-
lizlenmeye başladığı geçiş döneminde, Kırşehir'deki zâviyesinde irşad ve tebliğ faaliyet-
lerinde bulunmuş büyük bir sûfi şairdir. Başlıca kitabı olan Garibnâme, tasavvufa dair
Anadolu'da Batı Türkçesi ile kaleme alınan ilk kapsamlı telif eseridir. Âşık Paşa'nın hem
kurucu hem de taşıyıcı nitelikleri haiz bu eserinde, tasavvufi düşüncenin bakış açısı, bil-
gi birikimi ve ifade gücünü samimi, sade ve akıcı üslûbuyla birleştirerek dönemine ayna
tutması, yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunlara, ideal çerçevede de olsa, bazı çözüm
önerileri sunması makalemizin hareket noktasını teşkil etmektedir. Aslında o; politik, kül-
türel ve sosyoekonomik problemlerin aşılarda erdemli ve istikrarlı bir toplumun inşasında,
dünya ve âhiret saadatinin temininde hemen herkesi ve her kesimi (hükümdar, ebeveyn,
ahî çiftçi vb.) sorumlu davranmaya çağırmaktadır. Onun, bu çerçevede zikrettiği kesim-
lerden biri de âlimlerdir. Garibnâme'de ulemânın dinî hayattaki yeri ve işlevine, buna bağ-
lı olarak devlet ve toplum nezdindeki itibarına dair çok sayıda beyit göze çarpmaktadır.
Bu tematik çalışmada Âşık Paşa'nın ulemâyâ dair bakış açısının, yaptığı kıyaslamaların

ve ileri sürdüğü eleştirilerin ayrıntılı bir biçimde ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, bahsi geçen hususlara dair Garibnâme'nin muhtelif kıssalarında işlenmiş bilgiler, kavram ve bağlam analizleriyle bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Âşık Paşa'nın ulemâ kavramıyla aslında fukahayı kastettiği, bir sûfi olmasına ve âlimleri özellikle velilerle karşılaştırmasına rağmen, onlara karşı genellikle ölçülü ve yapıcı bir dil kullandığı, onları dinî hayatı düzenleyen ve besleyen en etkili unsurlardan biri olarak gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Zira o, bilgi birikimleri ve yadsınamaz rehberlikleriyle orantılı olarak ulemâyâ kritik görevler yüklemekte, bunların üstesinden gelebilmeleri için de bazı temel hususiyetleri (kanaat, fazilet, tevazu, uzmanlık vb.) haiz olmaları gerektiğini açıkça belirtmektedir. Bunu yaparken başta veliler olmak üzere, irdelenen diğer kesimlerin de (ümerâ, hükemâ, müridler, alperenler vb.) eksikliklerine değinmesi, onlara da sorumluluklarını hatırlatması, tutarlı bir bakış açısı geliştirdiğini ve objektif bir tutum sergilediğini gösterir. Bu keyfiyet, onun ve eserinin önemini bir kez daha arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Âşık Paşa, Fukaha, Garibnâme, Ulemâ

Abstract: Âshiq Pasha (d. 733/1332) was a Sufi poet who was active in Kırşehir during the transition period when the Seljuks of Türkiye collapsed and the Anatolian principalities began to flourish. Gharibnâmeh is the first comprehensive work on Sufism written in Turkish in Anatolia. The starting point of our article is that in this work, Âshiq Pasha, by combining the perspective and expressive power of Sufi thought with his simple and fluent style, holds a mirror to his period and offers some solutions to possible problems. He calls on all sectors to act responsibly in the construction of a virtuous society by overcoming socio-political problems and ensuring the happiness of the world and the hereafter. One of the groups he mentions in this context is the scholars ('ulamâ). In Gharibnâmeh, there are many couplets about the place and function of the scholars in religious life and their reputation in the eyes of the state and society. In this study, we aim to present in detail the point of view, comparisons and criticisms that Âshiq Pasha develops about the scholars, whom he sees as one of influential elements that regulate religious life. In this direction, we have tried to bring together the information on the aforementioned issues in various parables of Gharibnâmeh through concept and context analyses. We have concluded that Âshiq Pasha actually means the jurists (fuqaha) with the concept of scholars, and although he compares the scholars especially with the wise men, he uses a constructive language against them. He attributes critical tasks to the scholars in proportion to their knowledge and undeniable guidance, and states that they must possess some basic qualities in order to overcome them. In doing so, the fact that he reminded the other groups he analysed of their responsibilities shows that he adopted an objective attitude.

Keywords: Islamic History, Âshiq Pasha, Jurists, Gharibnâmeh, Scholars

Extended Summary

Âshiq Pasha (d. 733/1332), who came from an influential sheikh family, was a great Sufi poet who educated himself in Sufism and other Islamic sciences and used Turkish skilfully. He lived between 670-733 (1271-1332), and during the transition pe-

riod when the Seljuks of Turkey collapsed and the Anatolian principalities began to sprout, he was engaged in the activities of preaching and preaching for many years in his zawiya in Kırşehir. His main book *Gharibnâme*, written in 730/1330, is the first comprehensive and systematic work on Sufism written in Western Turkish in Anatolia. *Gharibnâme*, a didactic work of great influence, is analysed from different perspectives by scholars from various disciplines ranging from philosophy to Islamic sciences. Parallel to the diversity of literary, philosophical, grammatical, mystical, metaphysical, sociological, psychological, etc. elements in its content, the formation of a literature on the axis of themes such as death, immortality, love, reason, human-universe relationship, science, wisdom, social institutions, etc. is very promising for future studies. Such studies, the number of which is increasing day by day, will lead to a deeper and multidimensional understanding of both the place and effects of *Gharibnâme* in the history of thought and the dynamic period in which it was written. *Gharibnâme*, when compared to the works of its genre, is founding in terms of the period in which it was written, and carrier and transmitter with the way it handles and evaluates the heritage it inherited from the past. The point of departure that led us to such a research is that Âşîq Pasha, by combining the perspective, knowledge and expressive power of Sufi thought with his sincere, simple and fluent style, holds a mirror to his period on both individual and social basis, and offers some solutions to the problems experienced and likely to be experienced, albeit in an ideal framework. Âşîq Pasha calls on almost everyone and every segment (ruler, parent, akhi, farmer, etc.) to act responsibly in the construction of a virtuous and stable society by overcoming political, cultural and socio-economic problems and in ensuring the happiness of the world and the hereafter. One of the groups he mentions in this context is the scholars ('ulamâ). As a matter of fact, there are many couplets in *Gharibnâme* about the place and function of the scholars in religious life, and accordingly their influence and reputation in the state and society, which should not be ignored. With this thematic study, we aim to close this gap and to reveal in detail Âşîq Pasha's perspective, comparisons and criticisms of the scholars, whom he sees as one of the main elements regulating religious life. To this end, we have tried to bring together the information on the aforementioned issues in various parables of *Gharibnâme* through analyses of concepts and contexts. After the brief preliminary information we have given under the headings of the importance of knowledge and the approach to scholars, we have based our article on two main axes: the position and function of scholars in religious life and the qualities that scholars should have. We can say that Âşîq Pasha actually meant the jurists (fuqaha), by the concept of scholars, and although he was a Sufi and even compared the scholars especially with the wise men, he expressed positive opinions towards the scholars and generally used a measured and constructive language. He attributes critical tasks to the scholars in proportion to their knowledge and undeniable guidance, and clearly states that they must possess certain basic qualities (conviction, virtue, humility, expertise, etc.) in order to overcome them. In doing so, the fact that he mentions the shortcomings of other groups (rulers, disciples, combatants, etc.), especially the guardians, and reminds them of their responsibilities reveals that he is able to make self-criticism, develop a consistent point of view and adopt an objective attitude. This feature once again increases the importance of him and his work in the history of thought. Thanks to his views

on scholars on the axis of science, wisdom and mysticism, we are able to make first-hand evaluations about the duties expected to be undertaken by the scholars in the religious and social life of 13th-14th century Anatolia, and what qualities they should have in this direction, through the eyes of a Sufi poet like Âşîq Pasha, who trained himself in Sufism and other Islamic sciences and used Turkish masterfully. We see that *Gharibnâme* has a very high reference value in these matters. Considering the number of copies of *Gharibnâme* and the fact that it is a widely read work, we can think that Âşîq Pasha's views and expectations about scholars were reflected positively on the relations between scholars and Sufis and contributed to the influence of Sufi thought in scholarly circles. *Gharibnâme*, which is a multifaceted and layered work with a very large volume and content, awaits the attention of researchers with its structure suitable for analysis from different angles. For example, the social structure of 13th-14th century Anatolia, which is also one of the main components of this structure, can be analysed from the perspective of Sufi thought.

Giriş

Sûfî şair Âşîk Ali Paşa, temelleri dedesi Baba İlyâs-ı Horasânî (ö. 637/1240)¹ tarafından atılan ve 13-14. yüzyıllar Anadolu'suna damgasını vuran çeşitli sosyopolitik olaylarda etkin rol oynayan nüfuzlu bir şeyh ailesinden gelmektedir. 670/1271'de doğmuş, erken yaşlardan itibaren dâhil olduğu tarikat muhitinde iyi bir tasavvufî eğitim almış, bilâhare Kırşehir'e yerleşmiş ve 3 Safer 733'te (3 Kasım 1332) vuku bulan ölümüne kadar uzun yıllar bu önemli kültür şehrindeki zâviyesinde irşad, telif ve tebliğ faaliyetlerinde bulunmuştur.²

Türkiye Selçuklularının yıkılıp, ileride çok büyük bir imparatorluğa dönüşecek Osmanlıları başta olmak üzere, Anadolu beyliklerinin filizlenmeye başladığı geçiş döneminde yaşayan Âşîk Paşa, 730/1330 yılında, meşhur ve muhalled kitabı *Garibnâme*'yi kaleme alarak, tasavvufa dair Anadolu'da Batı Türkçesi ile yazılan ilk kapsamlı ve sistematik telif esere imza atmıştır. *Vasf-ı Hâl*, *Fakr-nâme*, *Kimya Risâlesi*, *Risâle fî beyânî's-semâ* adlı eserlerin ona aidiyeti ise tartışmalıdır.³

Geniş tesirli didaktik bir eser olan *Garibnâme*, günümüzde felsefeden İslâmî ilimlere uzanan muhtelif disiplinlere mensup bilim insanlarınca farklı açılardan

1 Vefâîlik geleneğine mensup mühim bir Türkmen şeyhi olan bu zat, Türkiye Selçuklularına karşı 10 Muharrem 637'de (12 Ağustos 1239) başlayıp devleti bir hayli uğraştıran Babailer isyanına adını veren kişidir. İsyan sırasında Amasya Kalesi'nde öldürülmüştür. Bk. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 127-135.

2 Ailesi ve yaşamı hakkında geniş bilgi için bk. Rauf Kahraman Ürkmez, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufî Zümreler* (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020), 94-112; Âşîk Paşa, *Garib-nâme*, thk. Kemal Yavuz (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 1(1)/XXVIII-XXXIV. Çalışmamızda Âşîk Paşa'ya yahut *Garibnâme*'ye isnat ettiğimiz tüm beyitler, "b." kısaltmasıyla beyit numaraları verilmek suretiyle Kemal Yavuz'un bu tahkikli neşrin-den alıntılanmıştır.

3 Eserleri hakkında bk. Âşîk Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/XLV-LX. *Garibnâme*'yi günümüz okurlarıyla buluşturan diğer yayınlara örnek olarak bk. Âşîk Paşa-yı Velî, *Garibnâme*, haz. Bedri Noyan (Ankara: Ardıç Yayınları, 1998); Âşîk Paşa, *Garibnâme*, haz. Mehmet Gedizli (İstanbul: Kapı Yayınları, 2023).

analiz edilmektedir. Hakkında, içeriğindeki edebî, felsefî, gramatik, mistik, metafizik, sosyolojik, psikolojik vb. unsurların çeşitliğine paralel olarak ölüm, ölüm-süzlük, aşk, akıl, insan-âlem ilişkisi, ilim, hikmet, insan tipleri, toplumsal kurumlar vb. temalar ekseninde bir literatürün oluşması,⁴ bundan sonraki çalışmalar için bir hayli umut vericidir. Sayıları gün geçtikçe artan bu tür çalışmalar hem *Garibnâme*'nin düşünce tarihindeki yeri ve etkilerinin hem de yazıldığı hareketli dönemin daha derinden ve çok boyutlu bir biçimde kavranmasına vesile olacaktır.

Garibnâme, kendi türündeki eserlerle karşılaştırıldığında, yazıldığı devir/çevre açısından kurucu ve ufuk açıcı, geçmişten devraldığı mirası işleme ve değerlendirme biçimiyle de taşıyıcı ve geliştirerek aktarıcı niteliktedir.⁵ Bizi böyle bir araştırmaya sevk eden hareket noktası da Âşık Paşa'nın, tasavvufî düşüncenin bakış açısı, bilgi birikimi ve ifade gücünü samimi, sade ve akıcı üslûbuyla birleştirerek gerek bireysel gerekse toplumsal bazda, dönemine/muhitine ayna tutması,⁶ yaşanan ve yaşanması muhtemel sorunlara, ideal çerçevede de olsa, bazı çözüm önerileri sunmasıdır. Ayrıca o, politik, kültürel ve sosyoekonomik problemlerin aşılarda erdemli ve istikrarlı bir toplumun inşasında, dünya ve âhiret saadetinin temininde hemen herkesi ve her kesimi (hükümdar, ebeveyn, ahi, usta, alp, çiftçi vb.) sorumlu davranmaya çağırılmaktadır.⁷ Onun, bu çerçevede zikrettiği kesimlerden biri de âlimlerdir. Nitekim *Garibnâme*'de ulemânın dinî hayattaki yeri ve işlevine, buna bağlı olarak devlet ve toplum nezdindeki nüfuz ve itibarına dair göz ardı edilmemesi gereken pek çok beyit bulunmaktadır. Bu tematik çalışma, bilhassa söz konusu beyitleri irdelemek suretiyle, Âşık Paşa'nın ulemâya dair bakış açısını, yaptığı kıyaslamaları ve ileri sürdüğü eleştirileri ayrıntılı bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, bahsi geçen hususlara dair *Garibnâme*'nin muhtelif kısımlarında işlenmiş bilgiler, kavram ve bağlam analizleriyle bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Makale, "İlmin ve Âlimin Önemi" ile "Ulemâya Yaklaşım" başlıkları altında verilen ön bilgilerden sonra, ulemânın dinî hayattaki konumu ve işlevi ile ulemânın taşıması gereken vasıflar olmak üzere iki ana eksen üzerine oturtulmuştur.

4 Makalemizin ilgili yerlerinde bazı çalışmalara değinmiş bulunuyoruz. Diğerleri için şu iki kolektif çalışmadaki bölümlere bk. Yunus Öztürk (ed.), *Sünni-İrfani Geleneğin 14. Yüzyıl Temsilcisi Âşık Paşa ve Türkçe Mesnevisi Garibnâme Üzerine İncelemeler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020); Reyhan Çorak (ed.), *Edebiyat Yazıları Garib-nâme Üzerine* (İstanbul: Dünbugün yayınları, 2021).

5 Muammer Cengiz, "Anadolu Tasavvuf Literatürü ve Düşüncesi Açısından Garibnâme", *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri*, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020), 11/181-183.

6 Bu hususta bk. Mine Mengi, "Âşık Paşa'nın Garib-name'sinin 1-5 Bablarında 14. Yüzyıl Anadolu Toplum Yapısına İlişkin Bilgiler", *XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 11/973-979; Fatma Aşlı Şeker, *Âşık Paşa'nın Garib-nâmesi'nde Devrin Toplum Hayatı* (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 35-127.

7 *Garibnâme*'de sosyal yaşamı biçimlendiren unsurlar ve sorumlulukları hakkında bk. Cafer Can, *Garib-nâme'de İnsan ve İnsan Tipleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 195-279. Bu tezin dördüncü bölümünde (s. 162-164) insan sınıfları konusu ele alınırken **âlimlere de ana hatlarıyla** değinildiğini görüyoruz. İlgili yerde göstereceğimiz üzere, bu kısımda bazı tasnif hataları göze çarpmaktadır.

Toplam on bin altı yüz on üç beyitlik hacimli bir mesnevi olan *Garibnâme*, on bölüm yahut bab hâlinde düzenlenmiştir. Bu bölümlerin her biri de çeşitli konuları ele alan on kıssaya yahut destana ayrılmıştır.⁸ Birinci bölümde birililerin, yedinci bölümde yedililerin, onuncu bölümde onluların vb. ele alınması gibi, her bir kıssada konu, bölüm numarası dikkate alınarak biçimlendirilmiş ve işlenmiştir. Dördüncü bölümün birinci kıssasında dört unsurun (toprak, su, hava, ateş), üçüncü kıssasında dört mevsimin, beşinci kıssasında dört canlının (bitki, hayvan, insan, melek) ele alınması gibi, mezkûr bölümün tüm kıssalarında dört sayısının gözetilmesi, bu duruma örnek olarak verilebilir. Böyle bir tertip ve tasnif usulü, bazen hedeflenen sayıyı tamamlama gayretiyle hareket ettiği anlaşılan müellifin, az da olsa, tekrara düşmesine hatta zorlama yorumlar yapmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, meselelere geniş açıdan bakması, kavramları ve olguları belli anlam kümelerine ve katmanlarına bölerek detaylandırması, tetkik ve telifte ne derece kabiliyetli olduğunu ortaya koymaktadır. Yer yer kendisini hissettiren tekrarlar veya zorlama yorumlar hususunda okuyucuya bir fikir vermesi açısından, alıntılarının *Garibnâme*'nin hangi bölüm ve kıssasına ait olduğunun belirtilmesine çalışma boyunca özen gösterilmiştir.

1. İlmin ve Âlimin Önemi

Âşık Paşa, *Garibnâme*'sinde zâhir ilmi, bâtin ilmi, ibret ilmi, hikmet ilmi, esrar ilmi, kudret ilmi, Tanrı ilmi (Hakk'tan haber veren ilim) üzerinde özenle durmuş, tüm ilmî çalışmaların gayesi/semeresi olarak gördüğü kendini bilmek (kendinin ilmini bilmek) düşüncesine geniş yer ayırmıştır.⁹ Müellifin mezkûr ilimlere verdiği ehemmiyete paralel olarak ulemâ, hükemâ ve evliya zümrelerini ön plana çıkardığı hatta onları idealleştirdiği görülmektedir.

Allah, âlemi bir ibret kitabı olarak yaratmış, insanı ilimle (dâniş) mücehhez kılarak âleme göndermiş ve âlemi insanda gizlemiştir¹⁰, diyen Âşık Paşa'ya göre, ilim ehlinin (ehl-i dâniş) görevi söz konusu kitabı okuyarak ondaki ibretleri açığa çıkarmaktır. Böylece insan, âlemin kendisinde gizlendiğini ve gizli ilmin nakşının zâhir bir biçimde kendisinde yazılı olduğunu görebilir ve bu nakşı okuyup âlemi bilebilir. Hatta yalnız bu sayede gerçek insan olabilir.¹¹ İnsanın kendisine bakıp ilim okuması çağırısında bulunan Âşık Paşa, bu doğrultuda âlim kavramına da "kendünün 'ilmin bilen'"¹² kişi şeklinde bir tanımlama getirir. Böyle birine Hakk'a

8 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/9-13. Müellif, kitabının sonlarına doğru [2(2)/b. 10460-10554], on sayısını dikkate alarak bölümlere yapmasının sebep ve hikmetlerini uzun uzun anlatır. Bu husustaki değerlendirmeler için bk. Sevdâ Önal Kılıç, "Garibnâme Mesnevisi'nin Düzenleniş ve Sayı Sistematiği", *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu*, ed. İrfan Polat vd. (Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2019), 875-882.

9 Bu hususta geniş bilgi için bk. Rauf Kahraman Ürkmez, "Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'sinde İlim: Kendini Bilmek", *Uluslararası Selçuklu Anadolu'sunda İlim ve Ulema Sempozyumu Bildiriler*, ed. Seyfullah Kara - Rauf Kahraman Ürkmez (Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2024), 187-200.

10 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 2605-2607.

11 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 2607-2610.

12 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 956.

doğru kendisinden bir yol açılır. Bu yolda ilerleyen kişi, kendi vücudunu büyük bir şehir olarak görüp, âlemde ne varsa hepsini orada eksiksiz bulur.¹³

İlim, Allah'ın âlem-i ruhanîden âlem-i cismanîye gönderdiği, kendilerine uyan ve uygun davranan insanlara her iki dünyada da izzet ve ihtiram kazandıracak olan on muteber nesnenin beşincisidir.¹⁴ Âşık Paşa, *Garibnâme*'sinin onuncu bölümünün sekizinci kıssasında belirttiği bu görüşünü detaylandırırken, ilim olmadan hayır ve şerrin bilinemeyeceğini, nasıl davranılması gerektiğinin anlaşılamayacağını ifade eder ve Hak'tan haber veren ilmin yahut Tanrı ilminin öğrenilip onunla Allah'a ibadet kılınmasının önemi ve önceliği üzerinde durur.¹⁵ Diğer bir deyişle, Allah ve vazettiği hükümler bilinmeden dinin yaşanamayacağını ve kul-luk görevinin yerine getirilemeyeceğinin altını çizer. Dolayısıyla buradaki Tanrı ilmi tabiri, temel İslâm bilimlerine özellikle de İslâm ibadet ve hukuk ilmi olan fıkha işaret etmektedir.¹⁶

Konuya bu çerçevede yaklaşacak olursak şunları söyleyebiliriz: İlim, kendilerini ve bu yolla Allah'ı bilmeleri, tanımaları ve onun emirlerine uyup rızasına muvafık davranmaları için insanlara bahşedilmiş büyük bir nimettir. Öyle ki dünya ilim sayesinde revnaka gelmiş yani güzelleşmiş, canlılık kazanmış ve parlamış, böylece gizli açık her ne varsa mâlûm olmuştur. İlme uyan yücelir ve cennete erişebilir. Nitekim peygamberler ve veliler de ilim sayesinde insanları doğru yola yöneltmiştir. Dünyanın karanlığı ilimle aydınlanır. İlim savaşı barışa, darlığı bolluğa dönderir. İslâmiyet ilimle ayaktadır (varlığını sürdürmüş ve dünyaya hâkim olmuştur), beşeriyet de ancak ilimle nizama kavuşmuştur. Netice itibarıyla, âlimler yol gösterici (delîl) kimseler iken, cahiller hor görülen (zelîl) kimselerdir.¹⁷

"Dünya mâlından 'ilim yigdür bilin / İy yarânlar 'ilme key rağbet kılun"¹⁸ çağrısında bulunan Âşık Paşa'ya göre, âlimin halk arasındaki yeri başköşedir, Allah'ın katındaki değeri de büyüktür.¹⁹ Dünyada ilmin de malın da tatlılığı vardır. Fakat ilmi toplayıp biriktiren âlim ve fâzıl, malı toplayıp biriktiren ise cimri ve her işe karışan (müdâhil) olarak bilinir. İlim kişiyi Hakk'a ulaştırırken, mal insanı geri koyar,

13 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 955-960.

14 Diğerleri Kur'an, Hz. Peygamber, saltanat, akıl, can, gönül, aşk, nefis ve yıldızdır. Bk. Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9987-10084, 10105-10240.

15 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 10094-10095, 10097-10098.

16 Ürkmez, "Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'sinde İlim: Kendini Bilmek", 191.

17 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 10085-10100.

18 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9481.

19 Müellif burada şu ayete atıf yapmaktadır: "Ey iman edenler! Size, bulunduğunuz toplantılarda 'Yer açın' dendiğinde yer açın ki Allah da size genişlik versin. 'Davranıp kalkın' dendiğinde de kalkın ki Allah içinizden (gerçekten) iman etmiş olanları ve ilim sahibi olanları yüksek derecelere çıkarsın. Yapıp ettiklerinizden Allah tamamen haberdardır." *Kur'an Yolu Meâlî*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), el-Mücâdele, 58/11.

ona aslî vazifesini unutturur.²⁰ Âşık Paşa “Ben ilim şehriyim, Ali de onun kapısıdır”²¹ hadisini de refere ederek, bu husustaki diğer bazı gerekçeleri Hz. Ali’nin (ö. 40/661) ağızından şu şekilde aktarır: İlim öğrenmek sevaptır. İlimi peygamberlere veren/bildiren ve onları bu sayede insanlara yol gösterici yapan Allah’tır.²² Malın koruyucusu sahibidir, ilim ise sahibini korur, dinini ve dünyasını ihya eder.²³ Mal harcadıkça eksilir, ilim ise harcadıkça çoğalır.²⁴ Malı hırsız veya harâmîler ele geçirebilir fakat ilmi kimse zorla (ç)alıp ona hükmedemez.²⁵ Kişi ölünce malını başkalarına bırakmakta, buna karşılık ilmini yanında götürebilmektedir.²⁶ Mal ile dünya nimetleri kazanılır, onun kişiye sağladığı şey sadece dünyevî itibar ve yüceliktir. İlimle ise hem dünya hem de âhiret kazanılır, böylece izzet ve saadete erişilmiş olur.²⁷ Mal sevgisi insanı endişeye sürükler ve kalbini karartır, ilim ise insanın ruhunu, gönlünü ve gözünü aydınlatır.²⁸ Malın aslı yerdendir, bu nedenle malı seven aşağılara düşer, ilim ise gökten gönderilmiştir, bu nedenle sahibini yükseklere çıkarır.²⁹

2. Ulemâya Yaklaşım

Ulemâ *Garib-nâme*’de sıkça anılan zümrelerden biridir. Birazdan ayrıntılarıyla göreceğimiz üzere, bu kavramla daha ziyade fıkıh âlimleri kastedilmektedir. Nitekim Âşık Paşa, kitabının dibâçesinde, din için savaştan, dini savunan, eksiksiz/doğru bir biçimde bilen yahut kesin/sağlam bilgiyi haiz bulunan (sibâ’-ı gâbe-i yakîn) ve müminlerin kendilerine uyup örnek aldığı kişiler olarak gördüğü/övdüğü zümrelere (‘ulemâ-i şerî’at, ebnâ-i tarikat, ashâb-ı hakikat, meşâyih, evliyâ ve asfiyâ) değinirken,³⁰ bu hususa daha baştan işaret etmektedir.

Âşık Paşa, Hakk’a nasıl ve ne suretle ulaşılabileceğini açıklarken, konuyu sırasıyla şeriat, tarikat, mârifet, hakikat ve ledün ilmi olmak üzere beş ana unsur ve onlarla ilintili sair tasavvufî kavramlar ekseninde ele alır. Bu vesileyle mezkûr zümrelerin isimlerinde geçen şeriat, tarikat ve hakikat kavramlarına da açıklık getirir. Buna göre söz konusu beş ilim aynı zamanda birer makamdır. Şeriat Allah’ı bilip onun emirlerine uymaktır. Zira hakikat yolcusu için en gerekli azık, ilim ve taattir. Tarikat yola çıkmak, yolda gitmek, yolun zorluklarını irade etmek ve bunlara katlanmaktır. Yola tek başına çıkılmamalı, mutlaka bir yoldaş edinilmelidir. Mârifet varıla-

20 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9482-9488.

21 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9489-9495. İlgili hadisin hasen (sahih hadisle zayıf hadis arasında ancak sahihe daha yakın konumda) olduğuna dair bir değerlendirme için bk. Seyit Avcı, “‘Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapısıdır’ Hadisi Üzerine”, *Marife* 4/3 (Aralık 2004), 371-381.

22 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9507-9508.

23 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9517-9518.

24 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9530.

25 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9543-9544.

26 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9554-9555.

27 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9565-9566.

28 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9575-9576.

29 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9598-9599.

30 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/5.

cak menzildir. Ruh bu menzilde bir süre kalır. Bu süre zarfında nelerin yapılacağı etraflıca araştırılmalı, Hakk'ın huzuruna kiminle gidilebileceği anlaşılmalıdır. İşte mârifet, bu kişinin ancak Hz. Peygamber (ve onun izinden giden veliler) olduğunun bilinmesidir. Ruh, onunla ilâhî huzura çıkmayı ve Hakk'ın cemâlini müşahade etmeyi arzulamaktadır. İşte hakikat, bu arzunun gerçekleşmesidir.³¹ Ledün ilmi ise Tanrılık ilmi yahut "kendünün şol kendülüğü 'ilmüdir".³²

Bu açıklama doğrultusunda şunları söyleyebiliriz: Başlangıç noktası olan şeriat, insanların Allah'a ulaşabilmeleri için uymaları gereken öncelikli kulluk hükümlerini yerine getirme makamıdır. Bu durumda, yukarıda ilk zümre olarak zikredilen şeriat âlimleri de geniş/umumi anlamıyla din bilginleri, dar/hususî anlamıyla fakihler yani İslâm'ın dinî, ahlâkî, içtimâî, siyasî, hukukî vb. bütün ameli hükümlerini şer'î delilleriyle birlikte bilen/bildiren kimseler³³ olarak görülebilir. Tarikat aşamasına tekabül eden zümre olan ebnâ-i tarikat, tarikat mensupları; hakikat aşamasına tekabül eden ashâb-ı hakikat, hakikat sahipleri veya gerçek dostlar anlamlarına gelmektedir. Meşâyih, evliyâ ve asfiyâ ise sırasıyla şeyhler, veliler ve her türlü kötülükten arınmış sâfi kimseler demektir.

Âşık Paşa'nın mezkûr beş ilme dair verdiği izahatta, maksûda erişmek için özenle takip edilmesi gereken bir aşamalılık³⁴ anlayışının varlığından hareketle, adı anılan zümreleri bir bütünün birbirini tamamlayan parçaları şeklinde dinî hayatı düzenleyen, besleyen ve sağlamlaştıran unsurlar olarak görmek mümkündür. Bu durumda din bilginleri yahut fakihler, doğru bir din anlayışı ve yaşayışının oluşmasında vazgeçilmez birer kılavuz, dinin sahih hükümler çerçevesinde yaşanmasında da esaslı birer mercidirler. Dinî hayatın özellikle davranış ve bilgi boyutlarında etkili olmuşlardır. Nitekim Âşık Paşa'ya göre, söz konusu zümrelere mensup olanların her biri, kendi fikirlerinin neticeleri ve sırlarının güzelliklerinden çeşit çeşit risaleler ve kitaplar yazmışlar, ömürlerini bu yolda harcamışlardır. Böylece Müslümanları şeytanın pençesinden kurtarıp, bid'at ehlini yahut dine hurafe karıştıranları, cahilliğin karanlıklarından ilmin doğru/nurlu yoluna çıkarmışlardır.³⁵ Başka bir dizesinde "Çünkü 'âlimsüz bize yokdur usûl"³⁶ diyerek ulemânın bu yadsınamaz rehberliğine bir kere daha dikkatimizi çeken Âşık Paşa, âlimlere karşı mütevazî davranılmasını da hemen her vesileyle tavsiye etmektedir.³⁷

31 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 3205-3246.

32 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 3247-3250.

33 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010), "Fakih", 367; Ömer Nasuhi Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016), "Fakih", 74.

34 Âşık Paşa'yı da derinden etkileyen büyük sûfi şair Yunus Emre (ö. 720/1320 [?]) bu durumu şöyle özetler: *Şeriat tarikat yoldur varana Hakikat mârifet andan içeri*. Bk. Yunus Emre, *Dîvân*, haz. Mustafa Tatcı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 302.

35 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/5. Müellife göre, Kur'an'ın övdüğü on dosttan biri de Hakk'ın hududunu gözetip İslâmiyet'in tağyir edilmesini engelleyen âlimdir. Bk. *Garib-nâme*, 2(2)/b. 10474.

36 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 10382.

37 Bu husustaki örnekler için bk. Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 10382-10383, 10387-10388, 10395, 10403.

3. Ulemânın Dinî Hayattaki Konumu ve İşlevi

Âşık Paşa, bir geçiş döneminin mahsulü olan eserinde, politik, kültürel ve sosyoekonomik problemlerin aşarak erdemli ve istikrarlı bir toplumun inşasında, dünya ve âhiret saadetine temininde hemen herkesi ve her kesimi (hükümdar, ebeveyn, evlât, ahî, usta, çiftçi vb.) sorumlu davranmaya davet etmektedir.³⁸ Onun, bu çerçevede zikrettiği zümrelerden biri de âlimlerdir. Zira *Garib-nâme*'de ulemânın dinî hayattaki konumu ve işlevine, buna bağlı olarak devlet ve toplum nezdindeki nüfuz ve itibarına dair çok sayıda beyit göze çarpmaktadır. Aşağıdaki alt başlıklarda irdedeceğimiz bu beyitlerde, Âşık Paşa, bir sûfî şair olması münasebetiyle, konuya tasavvufi merkeze alarak yaklaşır, âlimleri özellikle veliler (evliya, meşâyih, müridler) ve hakimler (hükemâ) karşılaştırır. Söz konusu zümreler arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat çeker. Konumları gereği üstlendikleri görevlerin mahiyet ve ehemmiyetini belirtir ve onlara sorumluluklarını hatırlatır. Bütün bunları yaparken çoğu zaman ölçülü ve yapıcı bir dil kullanır. Fakat sayıları az da olsa bazı beyitlerde katı bir hiyerarşik bakış açısı hâkimdir. Ulemânın konumu ve işlevinin daha da belirginleştiği bu beyitlerde, dinî hayatı şekillendiren, kendileri de aynı hayat içerisinde şekillenen sair zümreler de net bir derecelendirmeye yahut sıralamaya tabi tutulur.

3.1. Üç Yüksek Makam Sahibinden Biri

Âşık Paşa, kitabının üçüncü bölümünün onuncu kıssasında hükümdar, âlim ve veli olmak üzere, Allah'ın üç yüksek makam (taht) sahibi yarattığına ve başlarına izzet tacı giydirdiği bu kişilere adaletle hükmetmelerini buyurduğuna değinir. "Ger ölürse tahta hüküm iden kişi / Taht ölmez bellü bilün bu işi"³⁹ diyen müellife göre, bu taht/baht sahipleri asla zelim olmazlar, çok değerlidirler. Zira insanlar her zaman ve zeminde onlara ve onların üstlendiği görevlere gereksinim duyarlar. Nitekim cihangir hükümdarlar adaletle hükmederek halklarına müreffeh bir yaşam sunarlar. Dinin direği, diğer bir ifadeyle, dinî hayatın bel kemiği konumunda bulunan âlimler, titiz ve tafsilatlı bir biçimde incelemek suretiyle şeriata göre muhakeme ederler. Mısmılı murdardan⁴⁰ ayırır, bunların dindeki hükmünü açıklayıp gösterirler. Veliler ise nefisleri terbiye ve kalpleri tezkiye etmek suretiyle insanları Hakk'ın yoluna yönlendirirler.⁴¹

38 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 2875-2916, 3110-3117, 3132-3137; 2(2)/769, b. 9764-9835; Can, *Garib-nâme'de İnsan ve İnsan Tipleri*, 179-194.

39 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 1704.

40 Mısmılın (temiz, pak) karşıt anlamı olan murdar (kirli, pis) terimi, İslâmiyet'te besmele çekilmeden yani üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilmiş veya kendiliğinden ölmüş ve yenmesi kesin olarak yasaklanmış hayvanlar için kullanılır. Bk. Ayverdi, "Mısmıl-Mısmıl", 820; İsmail Parlâtır, *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017), "Murdâr", 488.

41 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 1695-1716.

Âşık Paşa, bu kıssada söz konusu zümreler arasında bir derecelendirme yapmaz, onları görevlerinin kapsamı, hükümlerinin etkisi ve geçerlilik alanı açısından karşılaştırır. Buna göre, hükümdarların hükmü maddî ülkeyle sınırlıdır, gönüllere ulaşamaz. Adaletleri de zulümleri de halkadır. Hâlbuki aynen halk gibi, hükümdarlar da dinin hükümlerini dinlemek gerek yaşamlarını gerekse yönetim işlerini dinin esaslarına uygun bir biçimde sürdürmek zorundadırlar. Dolayısıyla onlar da dine hükmeden, daha açık bir ifadeyle, dini en ince ayrıntısına kadar bilen ve gece gündüz demeden din ülkesini/dinî hayatı yönetip düzenleyen âlimlere muhtaçtır. Velilerin hükmü ise gönüllere ulaşır. Zira Allah gönül ülkesini onlara bahşetmiş, onlar da halkın hürmet ve teveccühüne mazhar olmuştur. Diğer yandan hükümdarlar, emirlerini yerine getirmeyenlere karşı sert ve acımasız davranır hatta onların kanlarını dökmekten çekinmezler. Âlimlerin sözlerini tutmayıp emirlerinden dışarı çıkanlar, hükümdar bile olsalar, âhirette yüzleri kapkara olarak dirileceklerdir. Velileri inkâr edenlerse Allah'ın didarından yani müminlere vadettiği görünüşü yahut tecellisinden⁴² mahrum kalacaklardır.⁴³

3.2. Beş Kapıdan Biri

Âşık Paşa, kitabının beşinci bölümünün sekizinci kıssasında bu dünyaya ebeveynin kapısı, üstadın kapısı, ahînin kapısı, şeyhin kapısı ve Hakk'ın kapısı olmak üzere beş türlü kapı açıldığını değinir. Rahmet nimetlerinin eriştiği söz konusu kapıların her birine candan vefa gösterilmeli ve edeple hizmet edilmelidir.⁴⁴ Muallim olarak da düşünebileceğimiz üstat, herhangi bir bilim yahut sanat dalında bilgi, söz ve hüner sahibi kimsedir.⁴⁵ Âşık Paşa ise bu kavramı şeriat âlimleri⁴⁶ (din bilginleri, fakihler) şeklinde tanımlar. Ona göre, üstat olarak anılan kişi şeriatı, adap ve erkânı (resm ü erkân u nişân) öğretir, farz ve sünneti açıkça bildirir, insanları kullukta bulunmaya çağırır. Zira bir insan Allah'ın emirlerini bilmez ve öğrenmezse ona itaat ve ibadet edemez.⁴⁷ Kim saadete ermek ve Allah'ın rızasını kazanmak istiyorsa, üstadının ilmini öğrenmeli, duasını almalı ve ona saygı duymalıdır.⁴⁸

3.3. Sekiz Zengin İnsan Sınıfından Biri

Âşık Paşa, kitabının sekizinci bölümünün üçüncü kıssasında Allah'ın dünyada sekiz istisnai özellik/mertebe ve bunlara mazhar olan sekiz de zengin insan sınıfı yarattığını, tüm canlılara ihsan ve ikramda bulunmayı onlara vacip kıldığını belirtir. İnsanları, her birine bir sebep vererek kendi hâlerinden memnun olacak şekilde

42 Ayverdi, "Didar", 281.

43 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 1717-1726.

44 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 3101-3106.

45 Ayverdi, "Üstat", 1299.

46 *Pes bilün üstâdî 'âlimler-durur*

Kim şerî'at ne'ydüğünü bildirür. Bk. Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 3128.

47 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 3125-3128.

48 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 3118-3124, 3129-3131.

yaratan ve yaşatan Allah, söz konusu ulu ve aziz kişilere, diğerlerine nispetle daha fazla bağışta bulunmuştur. Dolayısıyla ne zenginlikleri ne de gördükleri itibar ve teveccüh, kişisel çaba ve çalışmalarıyla elde ettikleri bir kazançtır.⁴⁹ Bu kişiler müellifin sıralamasıyla ömrü uzun olanlar, malı çok olanlar, âkıl ve akli her işe kâmil olanlar, nesepleri pak olanlar, ilim içinde fenni olanlar, bahtları açık olup gönüllerinden her ne geçerse ona kavuşanlar, kanaatkârlar, güzel ahlâklı ve tatlı sözlü olanlardır.⁵⁰

Âşık Paşa, ilim içinde fenni olan yani maharet ve mârifet sahibi büyük âlimlere dair şunları dile getirir: Halk onların sözlerini dinlemekte ve görüşlerine itibar etmektedir. Hatta hükümdarlar da onların hükmüne boyun eğler. Çünkü onlar dinde mutlak hakemdir, söz sahibidir. Onların sinesi Hakk'ın hazinesinin bulunduğu yerdir. Kimseden korkmaz ve çekinmezler. Yanlarında kimseye söz düşmez. Hakkı (iyiyi, doğruyu) bâtıldan (kötüden, yanlıştan) özenle ayırırlar. Allah'ın emirlerini bildirir, itaat etmeyenleri cezalandırırlar.⁵¹

3.4. On Dosttan Biri

Âşık Paşa, kitabının onuncu bölümün altıncı kıssasında, bir müminin dünyada rahat ve emniyet içerisinde yaşamasını, âhirette rahmet ve mağfirete kavuşmasını sağlayan on dostu olduğunu belirtir. Bunlar müellifin sıralamasıyla Allah, Hz. Peygamber, eimme-i erbaa, evliya, ulemâ, şeyh, müridler, ebeveyn, usta ve âdil hükümdardır. Onları dost edinenlerin akli fitneye düşmez, gönlü sıkıntıda olmaz. Kim bu dostlukların şartlarını eksiksiz bir biçimde yerine getirirse, çevresini güzelleştirir ve insanların sevgisini kazanır.⁵²

Âşık Paşa'nın dostların üçüncüsü olarak zikrettiği/yücelttiği eimme-i erbaa, dört büyük Sünnî fıkıh mezhebinin kurucuları olan Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820) ve Ahmed b. Hanbel'dir (ö. 241/855).⁵³ Müellif, adı geçen müctehid âlimleri şu beyitlerle tanıtmaya başlar:

*Ol imâmlardur ki Hak 'ilmin bile
Düzdiler dîn tertîbin kıldan kıla*

*Ellerinde hâsıl oldu hall ü 'akd
Kim anunla zabta geldi cins ü nakd⁵⁴*

49 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/41, b. 5839-5849.

50 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 5850-5974.

51 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 5909-5915.

52 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9633-9637.

53 Salim Ögüt, "Eimme-i erbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/541.

54 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9673-9674.

Hak ilmi terkibi, tamlayanı özel isim (Allah) olarak kullanıldığında temel İslâm bilimleri, cins isim (hukuk kelimesinin tekili) olarak kullanıldığında fıkıh olarak düşünülebilir;⁵⁵ dizelerdeki hall ü akd, zabt, cins ve nakd sözcüklerini de bu kavramsal çerçevede değerlendirilebilir. Çözüp bağlama ve iş bitirme anlamlarına gelen⁵⁶ hall ü akd terkindeki akid, "Borç kaynağı hukukî işlemlerin en önemlisi"⁵⁷ olup "İki taraf arasında, taraflarca kabul edilen ve karşılıklı taahhütlere dayanan anlaşma, sözleşme"⁵⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu durumda beyitler şu şekilde çözümlenebilir: Mezkûr dört imam, fıkıh ve diğer İslâmî ilimlerdeki donanımlarıyla, kılı kırk yarmak suretiyle dinin usul ve esaslarını tertip ettiler, borçlanma biçimleri ve borca konu olacak nesnelere (cins, nakd/para) dair kaideleri derlediler. Âşık Paşa onlar hakkında şu görüş ve temennileri de dile getirir: Hikmet ve hakikat hazinesini (ma'nî gencini) bulup insanlardaki sıkıntı ve dertleri (halkun rencini) bilen eimme-i erbaa, cenaze ve miras taksimine dair iş ve işlemleri de hassas ve ayrıntılı bir biçimde ortaya koydular. Dört mezhebi en iyi şekilde düzenleyip bildirdiler. İnsanlar neyin haram neyin helâl olduğunu söyler oldular. Böylece her biri müminler arasında hayırla anıldı. Allah'ın emirlerine ve Hz. Peygamber'in sözlerine dayanarak İslâmiyet'i berkittiler. Böylelikle küfrü, karıştırılmamak üzere, dinden ayırdılar. Öyle ki artık bunu bozmaya kimse cesaret edemez. Bu şekilde din yolu kolaylaştı, küfür ve kâfir yok gibi oldu. İşte bunu düzenleyen o dört büyük imamdır. Onlara havas ve avam her tabakadan insan uyacaktır. Onların canı sonsuza kadar rahmet içinde olsun. O azizlerin yaptığı bütün bu düzenlemelerin bizim için olduğunu açıkça bilmek gerek. İnsanlar arasında bu dostluk nerede ve kimde bulunur?⁵⁹

Âşık Paşa, on dostun dördüncüsü olarak velilere değindikten sonra⁶⁰ ulemâyâ geçer ve onları şu şekilde tanıtır: Beşinci dost, insanlara şariat ile yol gösteren âlimlerdir. Onlar, Kur'an'ın buyrukları ve Hz. Peygamber'in sözleri doğrultusunda bir yaşam sürülmesi için gayret gösterirler. Hz. Peygamber'in nevbetini vururlar (Bu cümleyi, şer'i delillerin ikincisi olan Sünnet'e uymaya ve uyulmasını sağlamaya çalışırlar, şeklinde de düşünebiliriz). Günahlara düşmekten sakındırırlar. Her türlü dinî emir ve işi (amel) bildirip öğretirler. Örneğin müminleri günde beş vakit rahmete/namaza, her dem de ibadete çağırırlar. Abdestin, orucun ve hac ibadetlerinin rükün ve şartlarını anlatır, zekâtın usulüne uygun bir biçimde hesaplanıp düzenli olarak ödenmesine önayak olurlar. Müşkil meseleleri çözer, kılı kırk yarak hakkı bâtıdan, mısımlı murdardan ayırırlar. Dinin direği yani koruyucusu olan

55 Bk. "1. İlmin ve Âlimin Önemi" başlığı.

56 İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Yargı Yayınları, 2006), "Hall ü akd", 562-563.

57 Hayreddin Karaman, "Akid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/251.

58 Ayverdi, "Akid-Akd", 30.

59 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9675-9688.

60 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9689-9709. Sonraki kısımda da [2(2)/b. 9732-9749] şeyhlerin dostluğundan ve mürşid olarak insanları Hakk'a yöneltip ulaştırmalarından bahsedilmektedir.

âlimlere, kıyamete kadar ihtiyaç vardır. Onlar hesap gününe ve âhiret hayatını da dikkat çekerler. Âhirette insanları nelerin beklediğini, cenneti ve cehennemi birer birer açıklarlar. Bütün bu kazançlar âlimler sayesinde. Onların sözünü tutanlar gerçek saadete erişirler. İnsanlar arasında bu dostluk nerede ve kimde bulunur?⁶¹

Bu kısımda, ulemâ kavramıyla daha ziyade fukahânın kastedildiğini belirgin ve ayrıntılı bir biçimde görüyoruz. Âşık Paşa'nın görüşleri ekseninde, adı anılan dört büyük fakih ile ulemânın dinî hayatı tanzim ve tahkim etme noktasında birleştikleri ve benzeştiklerinden, aralarında mahiyet değil, derece farkının olduğundan söz edilebilir. Âşık Paşa, İslâm hukuk tarihinde oynadıkları öncü rolleri dikkate alarak, eimme-i erbaayı ayrı bir zümre yahut Allah ve Hz. Peygamber'den sonrakî üçüncü dost olarak görmekte ve göstermektedir. Nitekim başta ulemâ olmak üzere, geriye kalan dostlar da bu müstesna şahsiyetlerin açtığı yolda yürümüşler yahut yürüme ihtiyacı duymuşlardır.

3.5. Altı Grup İnsandan Dördüncüsü

Âşık Paşa, kitabının altıncı bölümünün onuncu kıssasında hükemâ, ulemâ ve evliya zümreleri arasında bir derecelendirme yapar ve bazı temel farklılıklara dikkatimizi çeker. Aslında kıssada insanların yeryüzüne gönderilmesindeki aslî gaye ve dünya yolculuğu üzerinde durulmaktadır. Müellif, bir sûfî olması münasebetiyle konuyu kendi seyrüsülûkü/sergüzeşti yahut kişisel mânevî yolculuğu/deneyimi olarak ele alır.⁶² Ona göre, bu ince ve tehlikeli yolun altı menzilinde dünyaya gelen herkesin mutlaka karşılaşacağı ve uğramadan geçemeyeceği altı da mahfil bulunmaktadır.⁶³ Söz konusu altı menzilin birincisindeki mahfilde hükümdarla karşılaştığını ve vücudu onun kapısında hizmetçi bıraktığını belirten⁶⁴ müellif, bilâhare uğradığı ikinci menzilde ise hükemâ ile karşılaşır. Onların mahfilini hoş sözlü ve doğru hüküm veren güvenilir kişilerden oluşan hareketli bir yer olarak tasvir eder. Hikmet bilen ve eğriyle doğruyu özenle birbirinden ayıran⁶⁵ bu kişiler, dünya hayatının sağlıklı geçmesi için nefse yaşamı (dirlik) öğretmekte; tabiatın ve yaratılışın ne ile ayakta durduğunu ve sürüp gittiğini gösterip anlatmaktadır. Âşık Paşa, kendisini hükemâ mahfilinde alıkoymaya çalışan nefsinin sağlıklı bir yaşam sürsün diye burada bırakır ve ulemâ ile karşılaşacağı üçüncü menzile geçer.⁶⁶ Ulemâ mahfili havas ve avam her tabakadan insanın günde beş kez toplanıp dirildiği bir yerdir. Müellife göre, âlimler "İslâm evinde makâm dutmuş"⁶⁷ ve

61 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9712-9729.

62 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4322-4360.

63 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4361-4365.

64 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4366-4375.

65 *Eytdiler bunlardur ol hikmet bilen Ma'denün rencin bilen hılın silen*. Bk. Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4384.

66 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4376-4391.

67 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4393.

"dîn içinde tahtları hoş mu'teber",⁶⁸ başka bir deyişle dinî hayatta saygın ve sözü geçen kişilerdir. Kur'an'ı kendilerine rehber kılmış akıllı ve çalışkan şahsiyetlerdir. Allah'tan Hz. Peygamber'e gönderilen ferman, Hz. Peygamber'in dilinden onlara miras kalmıştır. Halka Allah'tan haber vermekte, âhiret ahvalinden bahsetmekte, şeriatı açıkça söyleyip bildirmekte, farz ve sünnetleri, emir ve nehiyleri, hayır ve şerleri anlatmaktadırlar. Halk da onların sözünü dinlemekte ve tutmaktadır. Âşık Paşa, kendisini ulemâ mahfilinde kalması için ikna etmeye çalışan aklını kullukta bulunsun diye burada bırakır ve ehl-i tarikat ile karşılaşacağı dördüncü menzile geçer.⁶⁹ Buradaki mahfilde dilleri zikir ve tesbihle meşgul, kalpleri aşk ateşiyle dolu, Allah'ın güzel (görklü) ahlâklı kıldığı, halkın gönlünü kendilerine bağlayan ve onlara faydaları dokunan, kimseyi horlayıp kötülemeyen, herkese aynı gözle bakan, doğruluk ve iç huzurundan (safâ) nasibini almış, sözünün eri mütevekkil kişiler bulunmaktadır. Fakat daha ileri geçip içeriden içeriye varmak isteyen Âşık Paşa, asıl menzilin burası olduğunda ısrar eden gönlünü hizmette bulunsun diye ehl-i tarikat mahfilinde bırakır ve ârif erenler ile karşılaşacağı beşinci menzile geçer.⁷⁰ Ona göre, ârif erenler yerde yürürken arşı gören, arşta yazılanları okuyan büyük velilerdir. Vücutları zayıf ve güçsüzdür. Buna mukabil ruhları öyle kuvvetlenmiştir ki yer ile gök arasını doldurmuştur. Cümle halkı aydınlatırlar. Onların mahfilinde her dem insanın kendi hâlinde haber verilmektedir. Sözleri insanın kendi özünü bilmesi, işleri ise kendi özlerine dönmektir. Daima irfan davası⁷¹ güderler ve yeri göğü seyrederek. Halkın gönlündekiler ve dilekleri onlara açılmıştır. Âşık Paşa, daha ileriye yol olmadığını belirten ruhunu, kendi özünü bilmesi için ârif erenlerle bırakır ve şaşılacak (yavlak 'aceb) kişilerle karşılaşacağı altıncı/son menzile geçer.⁷² Buradaki mahfil şöyle tarif eder: Bu kişilerde ne sakinlik, gönül rahatlığı, iç huzuru (sükûnet) ne de talep var. Ne kendilerini ne de başkalarını biliyorlar/tanıyorlar. İşleri ne günah ne de Hak buyruğu. Dilleri hiçbir türlü söz söylememekte. Gözlerini açmaya bile takatleri yok. Her biri kendi özünü yahut kendini kaybetmiş, acz içinde Allah'a yönelmiştir. Müellifin acz evi olarak nitelendirdiği bu son durak, ne kadar varlık varsa hepsini hiçe saydıran bir makamdır. Nice hızlı gidenlerin (yügrük) yolu burada son bulmuştur. Nice akıllı ve anlayışlı (zîrek) kim-seler burayı kavramaktan âciz kalmıştır.⁷³

68 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4394.

69 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4392-4407.

70 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4408-4422.

71 Bu cümledeki davayı, doğruluğuna inanılıp gerçekleşmesine uğraşılan görüş, ülkü, ideal olarak düşünebiliriz. Bk. Ayverdi, "Dâvâ", 256.

72 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4423-4438.

73 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(2)/b. 4439-4457.

Âşık Paşa'nın hükemâ, ulemâ ve evliyanın kapısını sırayla çalarak hep daha ileriye gitmesi, mezkûr zümreleri sondan başa doğru (evliya, ulemâ, hükemâ) derecelendirdiğini gösterir. Zira müellifin bu kişisel seyahatinde her bir mahfil ziyaret edilip yol alındıkça derece artmakta ve asıl maksada biraz daha yakınlaşmaktadır. Netice itibarıyla Âşık Paşa'ya göre, dünya hayatında/yolculuğunda asıl ulaşılması gereken acz/hiçlik makamından sonra ârif erenler, ehl-i tarikat,⁷⁴ ulemâ, hükemâ, ümerâ şeklinde bir sıralama söz konusudur. Bu durumda ulemâ, altı grup insan arasında dördüncü sırada gelmektedir. Kıssada sırasıyla akıl, nefis ve vücudun, gelişmeleri/olgunlaşmaları için hizmetçi bırakıldığı ulemâ, hükemâ ve ümerâ, üstlendikleri misyonlarla bilhassa dinî-dünyevî yaşamın düzenlenmesi ve sağlıklı, uyumlu ve uygun bir biçimde sürdürülmesi için vazgeçilmez unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu maddî/içtimâî zemin üzerinde kalp ve ruhun mânevî/tasavvufî açıdan derinleşmesi, diğer bir ifadeyle, kişinin ehl-i tarikat ve ârif erenlerin öğretisi ve uygulamaları ışığında hareket edip insan-ı kâmil olması hedeflenmektedir.

3.6. Dokuz Tabaka İnsandan Altıncısı

Âşık Paşa, kitabının dokuzuncu bölümünün üçüncü kıssasında, bir önceki başlıkta belirtilen evliya, ulemâ, hükemâ şeklindeki derecelendirmesinde değişikliğe giderek, hükemâyı ulemânın üstüne çıkarmaktadır. Ayrıca âlimlerin dinî hayat-taki konumu ve işlevine daha geniş bir açıdan bakmakta ama onları daha katı bir hiyerarşik zeminde ele almaktadır. Ona göre, insanlar a'lâ (yüce), evsat (orta) ve ednâ (aşağı) olmak üzere üç tabakaya (bölük), her bir tabaka da kendi içinde yine a'lâ, evsat ve ednâ olmak üzere üçer kısma (mahfil) ayrılmaktadır. Bir kişinin bunlardan hangisine mensup olduğu ise yaşayış ve hâlden anlaşılmaktadır.⁷⁵ Toplamda dokuz kısma ayrılan bu üç tabaka insanı şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1) A'lânın a'lâsı: Kendilerine kitap indirilen peygamberler
- 2) A'lânın evsatı: Kendilerine Cebrâil'in ve vahyin indirildiği mürsel peygamberler
- 3) A'lânın ednâsı: Kendilerine ne Cebrâil ne de kitap indirilen, Hakk'ın hitabının rüyalarında mâlum olduğu peygamberler⁷⁶
- 4) Evsatın a'lâsı: Evliya
- 5) Evsatın evsatı: Hükemâ

⁷⁴ Acz/hiçlik makamına ulaşanlar, ârif erenler, ehl-i tarikat şeklinde devam eden sıralama, Âşık Paşa'nın tüm velileri aynı kategoride değerlendirmeyi yahut veliler arasında da bir derecelendirmeye gittiğini bütün açıklığıyla göstermektedir.

⁷⁵ Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7594-7606.

⁷⁶ Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7607-7645.

- 6) Evsatın ednâsı: Ulemâ⁷⁷
- 7) Ednânın a'lâsı: Müminler
- 8) Ednânın evsatı: Münafıklar
- 9) Ednânın ednâsı: Kâfirler⁷⁸

Âşık Paşa, evsat tabakayı oluşturan zümreleri, onların belirgin nitelikleri olan velayet, hikmet ve ilim kavramları üzerinden bir sıralamaya yahut ayrıma tabi tutar. Bu çerçevede, evliya zümresi ilim, hikmet ve velayet niteliklerinin üçüne birden, hükemâ birincisi ve ikincisine, ulemâ ise sadece birincisine sahip kişilerden müteşekkildir. Dolayısıyla âlimler mertebe bakımından hakimlere yetişemezler. Hükemâ, her ne kadar velayet mertebesine ulaşamamış olsa da ulemâdan üstündür. Bu hususa işaret eden beyitler şöyledir:

*Evsatun 'ulmâdur ednâ mahfili
İrmez ol hükemâya anun menzili*

*'İlm-ile hikmet vilâyetle bile
Kimde olsa evliyâ din ol kula*

*Bî-vilâyet 'ilm-ile hikmet dakı
Kimde kim olsa anı hükemâ okı*

*'Âlimün kim hikmeti yok ne-durur
Kendü kimdür menzili kanda-durur⁷⁹*

77 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7646-7685. Âşık Paşa burada, bazı benzerliklerini belirtmekle birlikte, evliya, hükemâ ve ulemâ zümreleri arasında net bir ayrıma gitmemektedir. Can ise evsat tabakanın veliler tabakası olduğunu, velilerin de kendi içinde veliler, hakimler ve âlimler olmak üzere üçe ayrıldığını belirterek, Âşık Paşa'nın tasnifini yanlış yorumlamıştır. Değerli araştırmacı, muhtemelen aşağıdaki beyitlerde geçen "Evliyâdur bunların ma'rûf adı" cümlesini bağlamından bağımsız düşünerek hataya düşmüştür. Hâlbuki, örnekleriyle de gösterdiğimiz üzere, *Garibnâme*'de adı anılan zümreler özenle birbirinden ayrılmıştır. Ayrıca Âşık Paşa'nın buradaki tasnifinde insanlar a'lâ, evsat, ednâ olmak üzere üç tabakaya, her bir tabaka da kendi içinde yine a'lâ, evsat ve ednâ olmak üzere üçer kısma ayrılmaktadır. Yine mezkûr dizinin bir üstünde üç gürûhtan, bir altında da hükemâ ve ulemâdan bahsedilmekte, geriye sadece evsatın a'lâsında yani orta tabakanın ilk/üst sırasında zikredilmesi gereken veliler kalmaktadır. Dolayısıyla evsat tabakanın diğer adı veliler tabakası değildir ve bu tabaka sadece velilerden oluşmamaktadır. Krş. Can, *Garib-nâme'de İnsan ve İnsan Tipleri*, 159-160; Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7647-7650:

Üç gürûhdur cümle halkun evsatı
Evliyâdur bunların ma'rûf adı

Birisi hükemâ biri 'ulmâ-durur
Her birine kendü hâli ad virür

Her birinün hâlini eydem sana
Dinle imdi niçedür önden sona

Evsatun a'lâsı kimdür evliyâ
Evliyâdur toğru giden Mevlî'ya

78 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7686-7724.

79 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7677-7680.

Âşık Paşa, ikinci/orta tabakanın en aşağısına veya dokuz kısım insan arasında altıncı sıraya yerleştirdiği ulemâ hakkındaki bu derecelendirmesini gerekçelendirirken şu hususa dikkatimizi çeker: Ulemâdaki ilim dünya için bir alettir, dünyalık elde etmeye yarar. Onlar izzet ve kıymetlerini ilimden alırlar ve böylece pek çok nimete kavuşurlar. Bununla birlikte, Allah'a giden yolda onun sırlarına (hazret sırrı) ulaşamazlar, kâinattaki gizli nakışları/incelikleri göremezler. Bu nedenle dünya ehlinin en üstünü iseler de orta tabakanın en aşağısındadırlar.⁸⁰ Diğer yandan ulemânın bir üstündeki zümre olan hükemâ, eşya ve varlıkları tefekkür edip bilen, onlardan ibret alıp ders çıkaran, hikmet ve hakikati (ma'nâ) ruhlarıyla işitip kalpleriyle gören⁸¹ derinlikli ve müstesna kişilerden oluşmaktadır. Onların ruhları her dem velilerin hâlleriyle hâllenmiştir ancak görünüşte sıradan insanlardan pek farkları yoktur. Elleriyle sanatlarını icra ederler. Yaşayışları havastan ve avamdan insanlara benzediğinden toplumun hemen her tabakasıyla birlikte ve ilişki içerisindeyler.⁸² Hükemânın bir üstündeki zümre olan evliya ise peygamberlerin yolundan gidip insanları Hakk'a ulaştırmaya çalışan gönül ehli ve mestâne kişilerden oluşmaktadır.⁸³

Garibnâme'de âlimlerin tamahkârlık edip dünyalık peşinde koşmalarının yanlışlığına dair çeşitli uyarı ve eleştirilerin yapıldığına aşağıdaki satırlarda değinilecektir. Yine de gerek evliya, hükemâ ve ulemâ arasındaki benzerlik ve farklılıklara dair dile getirdiği müspet ve mutedil kanaatleri gerekse âlimleri yücelten sözleriyle karşılaştırıldığında, Âşık Paşa'nın bu son kıssada daha net hatta yer yer sert bir tutum sergilediği, evliya ve hükemâ karşısında ulemâyı ciddi anlamda yediği söylenebilir.

4. Ulemânın Taşınması Gereken Vasıflar

Âşık Paşa, ulemânın dinî hayattaki konumunu ele aldığı kıssalarda, onların taşınması gereken vasıflara da dikkatimizi çeker ve sorumlu davranmalarını salık verir. Müellifin bu çerçevede dile getirdiği hususlar, olması gerekene işaret etmesi münasebetiyle özünde birtakım olumsuz eleştirileri de içermektedir. Eserinde, başta ulemâ ile sürekli karşılaştırılan veliler olmak üzere, irdelenen ve idealleştirilen diğer kişi ve kesimlere de (ümerâ, hükemâ, âkıllar, alperenler, müridler vb.) bu gözle bakması, onların da eksikliklerine, aksayan yönlerine değinmesi ve sorumluluklarını hatırlatması,⁸⁴ Âşık Paşa'nın tutarlı bir bakış açısı geliştirdiğini ve objektif bir tutum sergilediğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

80 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7681-7685.

81 Âşık Paşa, kâinata hikmet gözüyle bakmaya sürekli veya her vesileyle atıf yapmaktadır. Ör. bk. *Garib-nâme*, 2(1)/7729-7732, 7740-7744, 7836-7849. Ayrıca bk. Leylâ Alptekin Sarıoğlu, "Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'de Hikmete Bakışı", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29 (2022), 1240-1259.

82 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7660-7674.

83 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 7650-7659.

84 Bu husustaki çarpıcı örnekler için bk. Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 1754-1771; 1(2)/b. 3561, 3588, 3592-3596, 3635-3655, 3656-3677, 3720-3760, 2(1)/b. 5888-5890; 2(2)/b. 8608-8620, 8640; Metin Akkuş, "Klasik Türk Edebiyatında Alp/Alperen Tipi ve Âşık Paşa'nın Garipname'sine Göre Tipin Özellikleri", *Konuralp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu Bildiriler*, ed. Ali Ertuğrul - Fırat Yaşa (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 259-280.

4.1. Yeterlilik ve Yeteneklilik

Âşık Paşa'ya göre, mescitleri/minberleri taht edinip dinî meselelerde mutlak hakem olarak nefislere hükmeden -diğer bir ifadeyle, birey ve toplumun dinin emirleri doğrultusunda yaşam sürmesine rehberlik eden- âlimlerin taşıması gereken üç temel vasıftan (hüner) birincisi, "Evvel oldur kim ola 'ilmi tamâm / 'İlm içinde ma'lûm ola her makâm"⁸⁵ dizesiyle de belirttiği üzere, eksiksiz ve ayrıntılı bir biçimde bilmeleri, ilmî açıdan yeterli ve yetenekli olmalarıdır. Zira ulemâ, muhataplarının sorularına ikna edici yanıtlar verebildiği, müşkil meseleleri rahatlıkla çözüme kavuşturabildiği oranda etkili ve yetkili olabilir⁸⁶ ve gönüllerde yer edip yaşayabilir.⁸⁷

4.2. İlmiyle Âmil Olma

Âşık Paşa'ya göre, âlimlerin taşıması gereken üç temel vasıftan ikincisi, dediklerini işlemeleri yani ilimleriyle âmil olmalarıdır. Zira doğru yol, kişinin dediğini tutması, söylediğinin gereğini evvela kendisinin yapması, hâlini daima irdelemesi ve kendisini sürekli hesaba çekmesidir.⁸⁸ Nitekim ilmin meyvesi ameldir ve amelsiz ilim vebâl, ilimsiz amel de dalâldır. Ayrıca ilim ve amel kime yoldaş ise o, bütün insanlara baş olmuştur.⁸⁹

Âşık Paşa "İlmini şol işidenler söz-ile / Fi'lini hem göreler bu göz-ile"⁹⁰ diyerek veciz bir biçimde kal-hâl yahut söylem-eylem uyumuna/bütünlüğüne dikkatimizi çeker ve şunları dile getirir: Âlimler, Allah'ın emirlerini hakkıyla yerine getirmeli, dinin hükümlerine göre yaşamalı, ondan sonra herkesi bu yola çağırmalıdır. Zira kimde ilim ve amel birlikte ve eksiksiz varsa, o bütün halkın gönlünde taht kurmuştur. İnsanlar sözleri ve fiilleri birbirine uygun olan bir kişinin yolunda canlarını bile verirler. İşte bir âlim, ancak bu şekilde davrandığı zaman gerçekten zengindir, iyiliği, bağışlaması ve cömertliği (bahşâyışı) herkesten fazladır. Böyle bir âlime her zaman saygı gösterilmelidir. Söz konusu değer ve yücelik Allah tarafından verildiği için Hz. Peygamber de "Âlime ikram eden bana ikram etmiş olur"⁹¹ diyerek böyle kimseleri övmüştür.⁹²

4.3. Kanaatkârlık

Kanaatkârları sekiz zengin insan sınıfından biri olarak yücelten⁹³ Âşık Paşa'ya göre, âlimlerin taşıması gereken üç temel vasıftan üçüncüsü de kanaatkâr/tok-

85 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 1745.

86 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 1739-1746.

87 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9621.

88 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 1747-1748.

89 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 10096-10101.

90 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 5918.

91 Mezkûr hadis için bk. Mustafa Canlı, "Rivâyetlerde Âlim Portresi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2013), 56.

92 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 5916-5924.

93 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(1)/b. 5941-5959.

gözlü olmaları yani dünyaya bağlanmamaları, elindekilerini yeterli bulup fazlasını istememeleri ve kismetlerine rıza gösterip şükretmeleridir. Zira harcandıkça eksilmeyen inci tanelerine benzeyen kanaat, büyük bir hazinedir. Bir âlim ancak ilim ve amelle süslenip/donanıp (ârâste) kanaat kılsa etrafındakilerin derdine derman olur ve onlara sözünü dinletebilir. Değilse âcizdir, elinden bir şey gelmez ve kimseye hükmedemez.⁹⁴

Âşık Paşa'ya göre, tamahkârlık/açgözlülük bireyin hem ruhen hem de bedenen değersizleşmesine ve saygınlığını yitirmesine yol açar. Toplumu felakete sürükleyen bu yaraşıksız tutum, âlimler için daha yıkıcı ve olumsuz sonuçlar doğurur ve onlar için çok daha büyük bir kusurdur. Zira tamah âlimin izzetini bozar, itibarını sarsar, âlim iken adını ozan⁹⁵ yapar, namını gevezeye çıkarır. Böyle bir âlim dizginleyemediği (bîzabt) tamahı yüzünden işlerinde hataya (habt) düşer, sözlerindeki tesir ortadan kalkar ve halk üzerindeki nüfuzunu yitirir. Ayrıca Allah'ın sevgisinden ve rızasından mahrum kalır. Çünkü örnek bir şahsiyet olması gerekirken alelâde bir kişiye dönüşmüştür. Dolayısıyla gerçek ilim ehli kanaatkâr (bîtama'), aşırı isteklerden arınmış (bîtevakkû') ve dinin emirlerini titizlikle yerine getiren (vera' sahibi)⁹⁶ kişidir. Müellife göre, bu hususiyetleri haiz olan bir âlim, ehlullah (Allah dostları) zümresindendir. Onun maksûdu da mâbudu da yalnız Allah'tır.⁹⁷

4.4. Hilim

Âşık Paşa'ya göre, cennette su, şarap, süt ve bal olmak üzere eksilmeden ve kesilmeden akan dört ırmak olduğu gibi, cennete benzeyen gönülde de -cennetkilerle karşılık gelecek sırayla- seyrüsülûk, mârifet, ilim ve hilim olmak üzere dört ırmak akmaktadır. Allah bunların ilk ikisini velilere, diğer ikisini ise dini ayakta tutup bid'at ve hurafeleri ondan uzaklaştırmaları için âlimlere bahşetmiştir.⁹⁸ Bala benzetilen ve karakterdeki yumuşaklık, sakinlik anlamına gelen hilim, öfke gerek-tiren durumlarda kendine hâkim olma ve serinkanlı kalabilme hâlidir.⁹⁹

Âşık Paşa'ya göre, ulemâ tek başına/kuru ilimle değil, hilimle teçhiz edilmiş ilimle halka delil olabilir yani insanlara doğru yolu gösterebilir. Zira bu iki haslet,

94 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 1749-1753.

95 Moğolcadan geldiği düşünülen ozan kelimesi aslında geveze (herze-vekil, laklaklı, muciz, lâfazan) anlamına gelmektedir. Doğaçlama şiir söyleyebilen saz şairi manasını bilâhare kazanmıştır. Eski Türkiye Türkçesi metinlerinde kelime her iki anlamda da geçmektedir. Bk. Ahmet Vefik Paşa, *Lehce-i Osmânî*, haz. Recep Toparlı (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), "Ozan", 297; Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2006), "Ozan", 202; Nurettin Albayrak, "Ozan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/18.

96 Vera', haram olup olmadığı şüpheli hususlardan özenle kaçınmak hatta helâl ve mubahların (yapılması günah yahut sevap olmayan ve kişinin isteğine bırakılan fiiller) bir kısmından vazgeçmek demektir. Büyük müctehid Ebû Hanîfe'nin faize girer korkusuyla alacaklısına ait duvarın gölgesinde gölgelenmemesi, bu hususa örnek olarak gösterilmektedir. Bk. Süleyman Uludağ, "Vera'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/49-50.

97 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9195-9203, 9278.

98 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 2304-2313.

99 Ayverdi, "Hilim", 508.

bir arada olduğunda değerlidir, birbirinden ayrılmamalıdır. Kendisinde ilim olan fakat hilim bulunmayan kişi, insanlara bilgisini aktaramaz ve sözünü dinlemez. Hilimsiz ilimden pek çok kimse zulüm görür. Buna karşılık, kendisinde hilim olan fakat ilim bulunmayan kişide din tez harap olur yani onun dinî hayatı yahut dine olan bağlılığı her an sarsılabilir. İlimsiz hilmi kimse kabul etmez ve hesaba katmaz. Zira insanlar hilim ve ilmin birlikte bulunduğu kişinin sözünü dinleyip tutarlar. Gerçek ilim ehli huy yumuşaklığı ile halkı dine davet eder,¹⁰⁰ önce onların gönüllerini kazanır, sonra da bilgi birikimiyle iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışır. Ancak böyle bir âlimin sözleri bayıktır¹⁰¹ ve sadece böyle bir âlim, halka dini anlatmaya lâyıktır.¹⁰²

4.5. Tevazu

"Kimi 'ilme 'âşık olmuş sadr için / Ya'ni bu halk ortasında kadr-içün"¹⁰³ diyen Âşık Paşa, baş olmak, yüksek mevkilere erişmek ve insanlar arasında üstün tutulmak hevesiyle ilme rağbet gösterenleri açıkça yermektedir. Ona göre, ululuk ve kibrin bir arada bulunduğu kişi, başkalarına zulmedip zarar verebilir. Hâlbuki ululuğa en çok tevazu yaraşır. Ulular yani erdemleri bakımından çok büyük ve yüce olan kimseler, ancak tevazu sayesinde kötülükten sakınıp arınırlar. Böyle kimseler hangi mansıp ve mevkide bulunursa bulunsunlar merhametli ve alçak gönüllüdürler. Yaşadıkları toplumda yeğlenen ve yüceltilen insanlardan biri olan âlimler de tıpkı şeyhler, beyler vb. gibi, ancak alçak gönüllü davrandıklarında Allah'ın sevgisine ve rızasına nâil olacaklardır.¹⁰⁴

4.6. Fazilet

Fazlalık, üstünlük, iyilik anlamına gelen "fazl" kelimesinden türetilen fazilet, insanın başkalarından üstün ve ayrıcalıklı olmasını sağlayan durum, insanı mutluluğa götüren şeydir.¹⁰⁵ Zıddı rezilet olan fazilet, günümüzde ahlâkın övdüğü ve ahlâklı olmanın gerektirdiği niteliklerin (Ör. bilgelik, dürüstlük, yiğitlik, alçak gönüllülük, ölçülülük, yardımseverlik) ortak yahut genel adı olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁶

Âşık Paşa, fazileti insanlara bahşedilmiş on kıymetli nimetin/niteliğin ikincisi¹⁰⁷ olarak değerlendirir ve ilmi onun ayrılmaz/tamamlayıcı bir parçası olarak gö-

100 Müellif burada şu ayete atıf yapmaktadır: "Rabbini yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu en iyi bilendir; O, doğru yolda bulunanları da çok iyi bilir." en-Nahl, 16/125.

101 Bu kelime doğru/gerçek söz; açık, belli, aşikâr; sadık, saygılı anlamlarına gelmektedir. Bk. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007), "Bayık", 1/510.

102 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 1(1)/b. 2330-2339.

103 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 8766.

104 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9116-9122.

105 Mustafa Çağrıncı, "Fazilet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/268-269.

106 Eyüp Bozkurt, "Karakter Eğitimi ve Değerler Eğitimi ile İlgili Temel Kavramlar", *Karakter ve Değerler Eğitimi*, ed. Bayram Özer (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021), 9-11.

107 Diğerleri akıl, kuvvet, saltanat, nesep, şâdılık, zenginlik, dervişlik, beylik ve cehddir. Bk. Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 8980-9003, 9019-9163.

rür. Müellifin bu husustaki açıklamaları şöyledir: İnsanlar fazileti her şeyden üstün tutar ve faziletli kişilere hürmet eder. Fakat ilimsiz fazilet, meyvesiz ağaca ya da bedeni tok olmasına rağmen, ruhu açlık çeken insana benzer. Zira fazilet ancak ilimle parlar ve güzelleşir. İlimle teçhiz ve tezyin edilmeyen fazilet, kalıcı bir haslet hâline gelemez, değerini yitirmeye mahkûmdur. Buna karşılık gerçek âlim, fazileti içselleştirmiştir. O, nerede olursa olsun hayr-endîştir, iyilikten başka bir şey düşünmez.¹⁰⁸

Sonuç

Ulemâya dair ilim, hikmet ve tasavvuf ekseninde ileri sürdüğü görüşler sayesinde, Âşık Paşa gibi, tasavvuf ve diğer İslâmî ilimlerde kendisini yetiştirmiş, Türkçeyi ustalıkla kullanan bir sûfî şairin gözünden yani ilk ağızdan, 13-14. yüzyıllar Anadolu'sunun dinî-içtimaî hayatında âlimlerin konumu, buna paralel olarak da üstlenmeleri beklenen görevlerin mahiyeti ve taşımaları gereken vasıfların ehemmiyeti hakkında değerlendirmeler yapılabilmektedir. Nitekim *Garibnâme*'nin bu husustaki kaynaklık değerinin de oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Âşık Paşa'nın ulemâ kavramıyla aslında fukahayı kastettiği, bir sûfî olmasına hatta âlimleri özellikle velilerle karşılaştırmasına rağmen, ulemâya karşı müspet kanaatler izhar ettiği, genellikle ölçülü ve yapıcı bir dil kullandığı söylenebilir. Zira o, bilgi birikimleri ve yadsınamaz rehberlikleriyle orantılı olarak ulemâya kritik görevler yüklemekte, bunların üstesinden gelebilmeleri için de bazı temel hususiyetleri -ki bunlar evrensel ve önemini yitirmeyen değerlerdir- haiz olmaları gerektiğini net bir biçimde belirtmektedir. Bunu yaparken başta veliler olmak üzere, irdelenen diğer kesimlerin de eksikliklerine değinmesi, onlara da sorumluluklarını hatırlatması; öz eleştiri yapabildiğini, tutarlı/insaflı bir bakış açısı geliştirdiğini ve objektif bir tutum sergilediğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Bu keyfiyet, onun ve eserinin düşünce tarihindeki önemini bir kez daha arttırmaktadır.

Garibnâme'nin nüsha sayısı ve çokça okunan bir eser olması dikkate alındığında, Âşık Paşa'nın âlimlere dair kanaat ve beklentilerinin, ulemâ-meşâyih ilişkilerine olumlu bir biçimde yansıdığı ve tasavvufî düşüncenin ilim çevrelerinde de etkili olmasına katkı sağladığı düşünülebilir.

Hacmi ve muhtevası oldukça geniş, çok yönlü ve katmanlı bir eser olan *Garibnâme*, farklı açılardan tahlil edilmeye müsait yapısıyla araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Örneğin, metinde geçen ve bugüne kadar üzerinde pek durulmayan diğer sosyal gruplar da tek tek irdelenerek, 13-14. yüzyıllar Anadolu'sunun toplumsal yapısına -aynı zamanda bu yapının temel bileşenlerinden biri olan- tasavvufî düşünce perspektifinden bakılabilir.

108 Âşık Paşa, *Garib-nâme*, 2(2)/b. 9004-9018, 9140.

Kaynakça

- Ahmet Vefik Paşa. *Lehce-i Osmânî*. haz. Recep Toparlı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Akkuş, Metin. "Klasik Türk Edebiyatında Alp/Alperen Tipi ve Aşık Paşa'nın Garipname'sine Göre Tipin Özellikleri". *Konuralp Gazi ve Düzce Tarihi Sempozyumu Bildiriler*. ed. Ali Ertuğrul - Fırat Yaşa. 259-280. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020.
- Albayrak, Nurettin. "Ozan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/18. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Alptekin Sarioğlu, Leylâ. "Âşık Paşa'nın *Garibnâme*'de Hikmete Bakışı". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 29 (2022), 1240-1259.
- Âşık Paşa. *Garibnâme*. haz. Mehmet Gedizli. İstanbul: Kapı Yayınları, 2023.
- Âşık Paşa. *Garib-nâme*. thk. Kemal Yavuz. 4 Cilt. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- Aşık Paşa-yı Velî. *Garibnâme*. haz. Bedri Noyan. Ankara: Ardiç Yayınları, 1998.
- Avcı, Seyit. " 'Ben İlim Şehriyim Ali de Onun Kapsıdır' Hadisi Üzerine". *Marife* 4/3 (Aralık 2004), 371-381.
- Ayverdi, İlhan. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2010.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*. haz. Abdullah Kahraman. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2016.
- Bozkurt, Eyüp. "Karakter Eğitimi ve Değerler Eğitimi ile İlgili Temel Kavramlar". *Karakter ve Değerler Eğitimi*. ed. Bayram Özer. 1-26. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2021.
- Can, Cafer. *Garib-nâme'de İnsan ve İnsan Tipleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Canlı, Mustafa. "Rivâyetlerde Âlim Portresi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (Aralık 2013), 43-70.
- Cengiz, Muammer. "Anadolu Tasavvuf Literatürü ve Düşüncesi Açısından *Garibnâme*". *Uluslararası 14. ve 15. Yüzyıl İslam Düşüncesinde Felsefe Kelam ve Tasavvuf Sempozyumu Bildirileri*. ed. Murat Demirkol vd. II/179-193. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Çağbayır, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük*. 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2007.
- Çağrı, Mustafa. "Fazilet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/268-271. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çorak, Reyhan (ed.). *Edebiyat Yazıları Garib-nâme Üzerine*. İstanbul: Dünbugünların Yayınları, 2021.
- Karaman, Hayreddin. "Akid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/251-256. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2020.
- Mengi, Mine. "Âşık Paşa'nın *Garib-name*'sinin 1-5 Bablarında 14. Yüzyıl Anadolu Toplum Yapısına İlişkin Bilgiler". *XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*. III/973-979. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2011.
- Öğüt, Salim. "Eimme-i erbaa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/541. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Önal Kılıç, Sevdâ. "Garibnâme Mesnevisi'nin Düzenleniş ve Sayı Sistematiği". *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu*. ed. İrfan Polat vd. 875-882. Van: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Öztürk, Yunus (ed.). *Sünni-İrfani Geleneğin 14. Yüzyıl Temsilcisi Âşık Paşa ve Türkçe Mesnevisi Garibnâme Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020.
- Parlatır, İsmail. *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları, 2006.
- Şeker, Fatma Aslı. *Âşık Paşa'nın Garib-nâmesi'nde Devrin Toplum Hayatı*. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Şemseddin Sami. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 15. Basım, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Vera'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ürkmez, Rauf Kahraman. "Âşık Paşa'nın Garibnâme'sinde İlim: Kendini Bilmek". *Uluslararası Selçuklu Anadolu'sunda İlim ve Ulema Sempozyumu Bildiriler*. ed. Seyfullah Kara - Rauf Kahraman Ürkmez. 187-200. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2024.
- Ürkmez, Rauf Kahraman. *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Tasavvufi Zümreler*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2020.
- Yünus Emre. *Divân*. haz. Mustafa Tatcı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.